

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ ՅԵԻՐՈՊԱ

(Տես Հատ. ԽԹ յ'էջ 164)

Մեր նախնիքաց հատուածոց մէջ խօսելով հայ լեզուի ուսումնաւորութեան բարգաւաճանաց վրայ յարեմուտս, յիշատակեցինք ինն և տասներորդ դարէն յառաջ երեցող եւրոպացի հայագէտքը:

Դժուարին չեղաւ մեր այդ աշխատանքը, զի սակաւաթիւ էին այն իմաստունք զոր յիշեցինք. և որ աւելի ծանր պիտի ըլլար եթէ ուզենայինք զբաղիլ ազգային հայագիտաց վրայ խօսելով:

« Հայ գրականութիւն, ըսած է Վիկտոր Լանկուա, ի զլուի Հայ պատմիչաց հաւաքմանը դրուած յառաջաբանին մէջ, քրիստոնեայ արեւելից ամենէն աւելի արգասաւոր և հետաքննականներէն մէկը, միայն մեզմէ կէս դար յառաջ սկսուած է յեւրոպա լրջաբար ուսումնասիրուիլ: Ինչուան այն ատեն Վիլլի և Լաբրոզի ջանքերն յեօթնևտասներորդ դարու, և Վիլֆոռայի, Շրոտերի և Ուիլմի եղբարց ի յաճորդին, մեծ արգասիք մը յառաջ բերած չէին: Պէտք է յառաջ խաղալ մինչև ի կէս ութնասներորդ դարու, յորում պիտի հանդիպինք առաջին ջանից հռչականուն Միխիթարայ Սեբաստացոյ՝ ազգային դպրութեանց վերածնութեան տեսակէտով: Այս հանճարեղ անձին ձեռքով՝ հայկական մատենագրութիւն յալողեցաւ իր նախկին պայծառութիւնը միւսանգամ ստանալ. և այս տողերը գրած ատենս ալ (1868)՝ դարձած չէ մեծ շարժումը զոր ստուար Պեղպոնիդայ կամաւոր տարագրեցաւ: Ինչ ուսմանց և հետազոտութեանց:

վենետիկ, Պոլիս, վիեննա, փարիզ, ֆեթերպուրկ, Մոսկուա, Թիֆլիզ, Երուսաղէմ, այս մտաւորական շարժման կեդրոններն են, որ օր ըստ օրէ ալ աւելի կը ծաւալի ու կ'ընդարձակի, և զուշակել կու տայ հայ ազգին համար լուսազոյն օրեր և բազզ » :

Նախ ի Գաղղիոյ կը սկսինք, ոչ եթէ ազգային բնական համակրութեան հետեւանքով մը, այլ վառն զի ի'րն է այն արդիւնք՝ զարուս հայկական ուսմանց առաջին զարկը տալուն : Այլք ալ չեն ժխտեր Գաղղիոյ զայս պատիւ : Հայագէտն Հ. Հիւպման՝ ուսուցիչ ի համալսարանին Սթրասպուրկի, կը խոստովանի առ բանասիրական ընկերութիւնն Լոնտրայի տուած Տեղեկագրին մէջ (1877, մայիսի 18). զեռ նորերս ալ՝ Կէթթինկէի համալսարանին արեւելեան լեզուաց ուսուցիչն, միւս հայագէտն Պաւղոս Տըլակարա (ի Goettinghische gelehrte Anzeigen ի 15 ապրիլ 1887), ի դրուստելն զ(Ոկիւսթ Գարրիէր՝ ուսուցիչ հայ լեզուի ի դպրոցի արեւելեան կենդանի լեզուաց ի փարիզ : Բաւական է առնուլ ի ձեռս զհոյակապ հատորն հրատարակեալ ի 1869 յԱկադիմիոյ Արձանագրութեանց և Գեղեցիկ զարութեանց, և որոյ խորագիրն է « Հաւաքումն պատմիչաց Խաչակրաց — վաւերականք հայկականք » համոզուելու համար թէ ի'նչպէս յարատեւեցած են միշտ հայկական ուսմունք ի Գաղղիա : Այլ բնտիւր երկասիրութեան հրատարակողն՝ Եդ. Տիւրրէ 1867 տարւոյն Արուստահանդիսին առթիւ հրատարակած գրութի մը մէջ այս ուսմանց յառաջնադասութեան նկարագիրն ըրաւ, ինչպէս և Գարրիէր՝ արդի ուսուցիչն հայ լեզուի և Տիւրրէի յաջորդն : Ոչ զոչն նպաստաւոր եղան մեզ՝ փարիզու Ասիական ընկերութեան քարտուղարաց Ժ. Մոհի, Ե. Ռիւանի եւ Ճ. Տարմէսկէի տեղեկագիրք, ինչպէս նաև զերման արեւելեան ընկերութեան :

ՋՐՊԵՏ ԵՒ ԶՈՂՐԱՊ

Արդէն ծանօթ է մեր ընթերցողաց թէ ի փարիզ՝ Գաղղիոյ Հասարակապետութեան վճռով՝ և Լուի Մաթիէօ Լանկէս հայրենասէր իմաստնոյն հետապնդութեամբ արեւելեան կենդանի լեզուաց մասնաւոր դպրոց մը հաստատուեցաւ (1763—1824) : Համառօտենք ինչ որ հայկական լեզուի ուսմանը կը պատկանի՝ արդիւնք այդ դպրոցին : Առաջին դասախօսութիւնք սկսան ի 1796. բայց միայն երկու տարի ետքը (11 դեկտ. 1798) պաշտօնապէս ծանուցուեցաւ թէ « Զրպետ հայազգին իր մայրենի լեզուին դասախօսութիւնն պիտի ընէ » : Ուսուցիչն Յակոբ Շահան Զրպետ, ծնած էր յԵղեսիա, ու 1792 ին երթալով ի փարիզ ամուսնացեր էր զաղղիացի օրիորդի մը հետ : Դժբաղդաբար լու տեղեակ չըլլալով զաղղիական լեզուի՝ չէր կրնար աշակերտացը արժանապէս ըմբռնել ընել տալ այն լեզուին կանոնները՝ զոր սորվեցնելու պարագը վրան առած էր. ուստի և հարկ եղաւ լեզուին դասախօսութիւնը դադրեցընել 1801ին :

Զի ըբաւ Զրպետ այդ առաջին անջնդութեամբ. այլ իր ազգին յատուկ յարատեւութամբ՝ ամենայն փութով և ջանիւք ետեւէ եղաւ սորվիլ զգաղղիական

լեզու : 1806 ին հրատարակեց Փ. Մարդէն արեւելադիտի մը (զոր չէ արժան շփոթել ընդ Սէն-Մարդէնի) աշակցութեամբ՝ անշտն ու իմաստնոց համար ամենեւին կարեւորութիւն չունեցող գրուած մը « *Հետազոտութիւնք ի վերայ հին պատմութեանն Ասիոյ* » (*Recherches sur l'histoire ancienne de l'Asie*), ու ի 10 դեկտ. 1810 ին արտոճութիւն ստացաւ առժամանակեայ կերպով կրկին ձեռք առնուլ իր հայկական գատատուութեան ընթացքը : Իր այն ատենուան աշակերտներէն մէկը, Պէլլոյ , հեղինակ « *Փորձ հայկական լեզուի* » (*Essai sur la langue arménienne*) տպագրեալ ի փարիզ ի 1812, և որ յետոյ եկեղեցական աստիճանի մէջ մտաւ, կը պատմէ թէ Զրպետ հայ ուսման սկզբնաւորութիւնն ըրաւ ի 1811 ի 15 փետր. քսան աշակերտով, յորոց հինգ միայն կրցան յարատեւել. այս հնգին մէջ էին ինքն Պէլլոյ և Ժան-Սէն-Մարդէն (1791-1832) որ իրաւամբ իր հայրենակիցներէն մէկէն կոչուած է « *Փառք արդի հմուտութեան և պարագլուխ հայադիտաց Գաղղիոյ* » : 1812 ին հայ լեզուի ուսման վարկապետական ակթորը հաստատապէս սահմանուեցաւ ի Մոսկուա արուած կայսերական վճռով մը : Զրպետ նոյն տարւոյն մէջ հրատարակեց « *Տեղեկութիւն ի վերայ երկուց հայ գրչագրաց* » (թիւ 95 և 99 ի կայսերական մատենադարանին), որ բովանդակեն զպատմութիւն Մատթէի Երեմու, և քաղուած ի պատմագրութենէ անտի զվերաբերելոյն յառաջին խաչակրութեան, ի հայ և ի գաղ. » (*Notice de deux manuscrits arméniens — n.º 95 et 99 de la Bibliothèque Impériale —, contenant l'histoire de Mathieu Eretz et extrait de cette histoire relatifs à la première croisade, en arménien et en français, Paris. = Extrait du tome IX des Notices et extrait de la Bibl. Imp. et autres Bibliothèques* =). Այս թարգմանութիւն հաւատարիմ չէ. վասն զի Զրպետ ջանաւ է հեղինակին բնագիրը սրբագրել և ոճը գեղեցկացրնել : 1810 ին հրատարակեց « *Բնդհանուր նկարագիր Հայաստանի* » կոչուած գիրքը (*Tableau général de l'Arménie*), ու 1816 ին « *Խորհուրդք (թելադրութիւնք) առ Հայս հարաւային գաւառաց պետութեանն Ռուսաց յաղաքս մշակութեան բամբակի* » (*Conseils aux Arméniens des provinces méridionales de l'empire russe, sur la culture du coton herbacé*). 1818 ին օժանդակեց հայկական մասին նկատմամբ՝ հետեւեալ երկասիրութեան՝ « *Տեղեկութիւն ի վերայ այժմեան վիճակի Պարսկաստանի, ի լեզու պարսիկ, հայ և գաղղիացի ի Միր Տաւու Շաւտուրէ, Լանկեսէ և ի Զրպետէ* » (*Notice sur l'état actuel de la Perse, en persan, arménien et français par Myr Davoud Zadour, Langlès et Cirbied*). 1820 ին Գաղղիոյ Հնագիտաց ընկերութեան Յիշատակարանաց համար գրեց հատուած մը « *Զկառավարութենէ և զկրօնից նախնի Հայոց* » խորագրով. (*Le Gouvernement et la Religion des anciens Arméniens*).

Ինչուան այն ատեն գաղղիացի հայասիրաց զորժածութեանն համար քերականութիւն մը շարագրուած չէր : Դպրոցին կանոնաց համեմատ, ուսուցիչ պարտական էր յօրինել քերականութիւն մը, և տալ զայն ի տպագրութիւն : Արդէն 1806 էն ի վեր Զրպետ՝ « *Հետազոտութիւնք* » կոչուած գրոց յառաջա-

բանին մէջ կը ծանուցանէր թէ քերականութեան գիրքն աւարտած էր, Բառ-
գրոյ յօրինումն ալ յառաջացած. նոյն քերականութեան վրայ և համեմատ կը դա-
ստիօսէր, սակայն թոյլ կը շարժէր ի գործ հրատարակութեանն: Նոյն ատեն-
ներն՝ Ագեբեան Հ. Յարութիւն կը հրատարակէր հայ-անգղիական քերականու-
թիւն մը՝ ծախիւք Լորտ Պայրընի, ու տեղ տեղ նաև սրբագրութեամբք: Ալ պէտք
չէր դանդաղիլ. ուստի և բռնադատեցաւ Զրպետ՝ իր շարագրածն ալ տպագրել
(1823), մեծ ու անմարտելի հատոր մը, ինչպէս կ'ըսէ Գարրիէր, և լի վրի-
պակօք: Բարեբաղդաբար՝ Գաղղիոյ մէջ հայերէն լեզուն բարգաւաճ լինակ մը
սկսեւ էր ստանալ: Սէն-Մարգէն արդէն հրատարակեւ էր իր « Յիշատա-
կագիրքը » Հայաստանի վրայ (*Mémoires sur l'Arménie 1818-1819*) ու
Շէզի և Արէլ Ռէմիզա արևելագիտաց աշակցութեամբ հաստատեւ էր ի 1822
Ասիական ընկերութիւնը, որոյ հրատարակած օրագիրն այնչափ օգտակար եղաւ
ապա ի ծաւալել զըյս ի վերայ արեւելից: Նոյն ատեն ի Փարիզ կը գտնուէր Կոս-
տանդնուպոլսեցի գիտնական վարդապետն Յովհաննէս Զոհրապեան (1760-
1829), որոյ ուսումնական արդեանց վրայ կ'արժէ համառօտ յիշատակութիւն մը
ընել:

1791ին բանասիրական ճանապարհորդութիւն մը ըրեր էր ի Լեհաստան, ուր շատ
գարե՞րէ ի վեր հաստատուած հայ զաղթականութիւն մը կար. և յաճողեր էր ի
Լեոպոլիս հին գրչագիր մը գտնել 1296 թուականին գրուած, յորում երեք-
ստասան ճառք փխլնի երբայեցոյ՝ հին հայկական թարգմանութեամբ, որոց իննին
յունական սկզբնագիրք կորսուած էին: Վրան քիչ ատեն անցնելէն ետքը սեղե-
կացաւ՝ թէ նոյն երկասիրութեան ուրիշ հին գրչագիր մ'ալ կայ (գրեալ ի 1298)
ի մատենադարանի պատրիարքարանին Հայոց որ ի Պոլիս, զոր ձեռք ձգելով
կրցաւ պակասնելը լրացրնել և վրիպակքը ուղղել ի Լեհաստան գտած գրչագրին:
Օրինակ մը առաւ սրբոյն Ղազարու մատենադարանին, ուրիշ մ'ալ իրեն քով
պահելու համար: 1816 ին իւր այս գիւտը հաղորդեց ուսումնական աշխարհի՝
Անճէլոյ Մայ Միլանու ամբոսեան մատենադարանի գրասպետին հետեւեալ
խորագիրն ունեցող գրուածքով մը. « Յաղագս եօթն անախպ գրուածոց փխլնի
հերայեցոյ » (*De Philonis Judaei scriptis novem ineditis*):

1796ին Զոհրապեան տպագրեց ի Ս. Ղազարու վանա՝ Մովսիսի Խորենա-
ցոյ Պիտոյից գիրքը ընտիր ծանօթութեամբք: Այս գրքին վրայ կրկին պիտի
գտնանք խօսիլ Ատոլֆ Բաւկարթնէլի երկասիրութեաց վրայ խօսած ատեննիւ:

Այնպէս թէ Զոհրապեան նաև Մխիթարեանց յօրինած Հայկազեան նոր
բառգրոց վրայ: 1749ին հրատարակուածին խմբագիր յօրինումը Մխիթարայ
աբբայի Սեբաստացոյ ձեռքովն եղած էր, որոյ շարունակութիւնն յանձնեց իր
աշակերտաց, և ի մասնաւորի Անանեան Հ. Մկրտչի: Առաջին հատորն հրատա-
րակուեցաւ ի 1749, իսկ երկրորդն՝ քսան տարի ետքը (1769): Նորանոր ձեռա-
գրաց օր ըստ օրէ յայտնուելովը, իմացուեցաւ նաև բառգրոց թերութիւնն ու
պակասութիւններ. ուստի և յանձնուեցաւ երեք գիտնական վարդապետաց անոր
նորոգ խմբագրութեամբն զբաղիլ: Ասոնք էին հարցն՝ Գարրիէլ Աւետիքեան, որ

ամենընտիր հայ քերականութեան մը հեղինակն է , խաչատուր Սիւրմէլեան և Յովհաննէս Զոհրապեան : Այս աշխատակիցք՝ բոլոր ծանօթ գրչագիրներն աչքէ անցընելով , վկայութիւններ պիտի բաղէին : Այսպիսի ծանրաշխատութեան պարսպեցան 1784 էն մինչև ի 1790 , երբ մեծ յեղափոխութեան պատերազմունքն և խռովք՝ շարունակութիւնը խափանեցին : Գաղղիացոց արշաւանաց ատեն , Պոնափարթ ուզեց սրբոյն Ղազարու Մխիթարեանց ուխտն ալ վերցընել , ինչպէս ուրիշ կրօնաւորական միաբանութիւններն : Զոհրապեան Միլան գնաց , ու միջոցը գտաւ այդ հրամանը խափանելու . և բոլեաշխը յանձնառու եղաւ թողլու զայն « Վենետիկոյ Հայկական ակադեմիա » անուամբ :

Զոհրապեան կազմեց նաև զցուցակ սրբոյն Ղազարու մատենագրարանի գրոց , և ի 1805 հրատարակեց ի վենետիկ Հին և Նոր կտակարանի պատմութիւն մը աշխարհիկ լեզուով , որ մեծ ընդունելութիւն գտնելով յազգին՝ այլ և այլ տպագրութիւն ունեցաւ քանի մի ասարուան մէջ : Ամենուն ծանօթ է որ ի հինգերորդ դարու՝ սրբոյն Սահակայ և իմաստնոյն Մեսրոպայ ջանքով , որուն պարտրկան երբ հայկական տառից զիւտը , աստուածաշունչ Ս . Գիրք թարգմանուեցան ի հայ , եօթնասանից ընտիր օրինակի մը վրայէն՝ զոր փոխ առած էին Նոստանդուպոլսի Մարտիմիանոս պատրիարքէն : Այդ թարգմանութեան առաջին տպագրութիւնն եղաւ յԱմսերտամ ի 1666 Ոսկան արքայիսկոպոսի ձեռքով . որոյ մէջ անցուց նաև քանի մը գրոց իր սեպհական թարգմանութիւններն , զոր ըրած էր լատին լուկաթայի վրայէն : Նոյնը տպագրեցաւ ի Պոլիս (1705) և ի վենետիկ (1733) : Զոհրապեան առաջինն եղաւ որ նոյն գրոց քննադատական տպագրութիւն մը հրատարակեց , 1319 թուականը կրող գրչագրի մը վրայէն , ուրիշ բազմաթիւ գրչագրաց ընթերցուածոց տարբերութիւնները նշանակելով ի ստորև իջիցն իբրև ի ծանօթութեան : Այդ գրչագրաց մէջ նշանակուած բազմաթիւ աստեղանիշները նկատելով՝ հետեցուց Զոհրապ թէ հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է Որոսիկոսի վեցիչեան (Hexapla) օրինակին վրայէն : Իր կողմանէ ի սկիզբն գրոցն դրուած ընդհանուր յառաջաբաններն՝ կատարեալ օրինակք կրնան համարուիլ քննադատութեան : Անվաշեր (apocryphe) կոչուածներէն ալ՝ մէկ քանին զետեղեց յիւրում տպագրութեան , և միտք ունէր անոնցմէ զուրո մնացածներն ալ աւելցընել : Այս յաւելուածին գրչագիր օրինակն դեռ պահուած է ի Փարիզ յազգային մատենադարանի . և Գարրիէր անկէ մաս մը հրատարակեց ի 1886 ի Nouveaux Mélanges orientaux , Յովսեփայ Գեղեցկին և Ասանթի պատմութիւնը Աստենթ դուտոր էր Պուրիփարայ քովին եգիպտացոյ , զոր Փարաւուն հարսնութեան տուաւ Յովսեփայ . Փարաւոնի որպիս կ'ուզէր աւնուլ զնա յամուսնոյն , փախցընելով ի բայց հարսն՝ հաւատարիմ իր պարտուց և սիրոյն , կրկին դարձաւ առ Յովսեփ :

1816 ին Զոհրապ ի լոյս բնծայեց ի Ս . Ղազար մեսրոպեան այբուբենից դադափաբբը . իսկ ի 1818 Ա'նճլոյ Մայ գիտնականին հետ Եւսեբեայ ժամանակագրութեան հայերէն ձեռագրին լատին թարգմանութիւնն , ի Միլան , քառածալ , որոյ համար Սէն-Մարկէն « իմաստնոց » օրագրին մէջ վկայեց թէ

կատարեալ ու հաւատարիմ փոխադրութիւն մ'է հայ գրչագրին։ Հրատարակիչը՝ տպագրութիւնը լոյննալէն ետքը՝ նուիրեց Փարիզի Ասիական ընկերութեան ։ Տարիներ անցնելէն ետքը՝ (1823) հռչականունն Ճ. Լէօփարտի իր կողմանէ ծանօթութիւններ հրատարակեց, հիմն առնելով Վատիկանի 154 թուով ձեռագիր մը ։ Եւ այն 1818 տարւոյն մէջ, Զոհրապի հրատարակութեան զուգածմանակ, Հ. Մ. Աւգերեան, ուրիշ թարգմանութիւն մ'ալ ի լոյս ընծայեց նոյն գրքին, սրբոյն Ղազարու մատենադարանին ձեռագրին վրայէն, մեղադրելով զԶոհրապ որ իրենց ընկերութեան կանոնաց դէմ վարուած էր, հրատարակելով անկէ վերցուած գրչագիր մը ։ Այդ հակաճառութեան նկատմամբ՝ Յ. Հ. Փեթրմանի պատմածները կրնան գտնել ինքողոք ի յառաջաբանին՝ զոր Շէօնէ դրած է ի սկիզբն իւր թարգմանութեան Եւսեբիոսի (1876)։ Զոհրապի լատին թարգմանութեան կրկին տպագրութիւնն եղաւ ի « Հաւաքման Հարց եկեղեցւոյն Յունաց » Մինիեի (Collection Migne des Pères de l'Eglise Grecque), Սամուելի Անեցւոյ ժաւանակագրութեան թարգմանութեան հետ ։

Երբ Զրպետ հրատարակեց իր Քերականութիւնն, Զոհրապ ալ ձեռք գարկաւ Լոնտոնի Աստուածաշինչ ընկերութեան առաջարկութեամբ թարգմանել Նոր կտակարանն յաշիարհիկ լեզու, և զոր կը փափաքէր ընկերութիւնն տպագրել տալ ի Փարիզ, թարգմանչին հսկողութեամբ ։ « Ասիական լրագրի » խմբագրութիւնն ուզեց որ Զոհրապեան իր թերթին միջոցաւ հրատարակէ կարծիքն ու տեսութիւնը Զրպետի Քերականութեան վրայ ։ Հասկընալու համար թէ ինչ ոճով էր այդ քննադատութիւնը, բաւական են հետեւեալ առգերը .

« Զեմ գիտեր թէ այս կարգէ գուրս պարզապէսը, որ այդչափ համեստ չափաւորութեամբ խորհուրդներ կու տայ, որ զպրոցի մէջ իր ուսումնէ բրած է ։ Բայց որ և իցէ կերպով իր ուսուցչին պատիւ չի բերեր. ուրիշներու զաս տալէն աւելի՝ լաւագոյն էր որ ինք միտանգամ հոն գառնար... Վասն զի այնպիսի սխալներ կ'ընէ, յորոց յետին աշակերտ մ'ալ կը զգուշանայ. երես մը շես գտներ ուր խորթ ոճից և խժաբանութեանց չի հանդիպիս » ։

Զրպետ բողոքեց և 40 երես գրուածով մը պատասխանեց այդ քննադատութեան, որոյ խորագիրն էր « Ասիական օրագրի 121 թերթին մէջ Զրպետեան քերականութեան նկատմամբ հրատարակուած քննադատութեան մը հերքումն, Փարիզ 1823 » . որոյ առանձինն տպագրութեան պատճառը՝ յօդուածին չափազանց երկարութիւնն էր, և « Ասիական » օրագիրն յանձն չառաւ իր թերթից մէջ ընդունել ։ Զրպետ այս մերժման դէմ գանդատեցաւ իր աշակերտ Սէն-Մարգէնին, որ ինքզինքն արդարացոյց թէ տեղեկութիւն և մասնակցութիւն չունի. և թէ կ'իմացընէ « Խմաստնոց օրագրին », գիտնալով միանգամայն թէ « Ասիական » վեր ի վերոյ քննադատութիւններն չընդունիր, բայց իր սրտին փափաքն է որ ճշմարտութիւնն յաղթանակէ ։ Զոհրապ « Ասիական » օրագրին մէջ երկար պատասխանով մը ցըցուց՝ այլ և այլ օրինակներ մէջ բերելով, թէ ինչպէս այդ գրուածին հեղինակը բաղմամբ լի փրկականներ գործած է, յայտնելով իր անբաւականութիւնը ի քերականական ուսման ։

Ան ատեն Զրպետեան ձախողակ խորհրդով մը ներկայացուց իր պրուածը Թ. Գլափրոթի, նամակ մ'ալ ուղղելով առ նա (19 օգոստ. 1823) և ցաւ յայտնելով զինք համամիտ տեսնելուն իր հակառակորդաց հետ : Գլափրոթ առանց քաշուելու փութաց պատասխանել . թէ մանաւանդ բաղդաւոր կը սեպէ ինքզինքը այդպիսի իմաստուն անձանց հետ միաբանելուն, որով առիթ տրուած է տպիտութեան քօղը պատուել մէկկի ձգել և անհիմն յաւակնութիւնները իրենց բուն արժէից վերածել : Վրայ բերաւ թէ Զրպետեանի նախկին աշխատասիրութիւնն, ներն ալ մեծ վստահութիւն մը ազդած չէին իր հմտութեան և գիտութեան նկատմամբ : Այս նամակն տպագրել տուաւ Գլափրոթ, և այնպէս զրկեց առ Զրպետ, « որպէս զի մամլոյ յանձնելու նեղութիւնը չիլիրես » ըսելով :

Զրպետի համար վերջին հարուած մ'էր այն, ուստի չուզեց այնուհետև մնալ ի Փարիզ : 1824 թուականին վերջին հրատարակութիւն մ'ալ ըրաւ Գաղղիոյ հնագիտական արքունի ընկերութեան յիշատակարանաց մէջ, Դիոննոիոսի թրակացոյ քերականութիւնը տպագրելով, որոյ թարգմանութիւնը գտած էր մայրաքաղաքին մատենադարանին 124 և 127 թուանշանները կրող գրչագրաց մէջ : 1826 ին երեք տարուան համար արձակուրդ ուզեց դառնալու ի թիֆլիզ . ուր հրախրուեւ էր քաղաքին Ներսէս արքեպիսկոպոսէն, եւրոպական լեզուաց մասնաւոր դպրոց մը հաստատելու դիտաւորութեամբ : Հոն 1834 ին եղաւ իր մահը :

Իսկ Զոհրապ ձեռնտու եղաւ Սէն-Մարկէնի ի հրատարակութիւն գաղղիական թարգմանութեան վարդանայ ընտիր առակաց՝ Ասիական ընկերութեան համար : Նոյն ընկերութեան առաջարկեց և 1828 ին տպագրեց Ներսիսի Էլայեցոյ ողբը յառումն Եղեւսիա քաղաքի յԱրաբացոց, որուն տիբեցին Սարակինոսը 1143 թուականին, գտնելով զքերթուածն յարքունի մատենադարանի, 80 թուանիշր ունեցող հայ գրչագրի մը մէջ :

Մեռաւ Զոհրապ ի վերայլ 1829 մայիս 8 ին, կտակելով Ասիական ընկերութեան 500 ֆռ. գումար մը : Ժամանակին նախարարապետը Կիզդը՝ գերեզմանին վրայ հայերէն ու գաղղիարէն արձանագիր մը գնել հրամայեց :

